

ISSN 1819-5377 print / ISSN 1993-3509 online

**ЕКОНОМІКА БУДІВНИЦТВА І МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ЭКОНОМИКА СТРОИТЕЛЬСТВА И ГОРОДСКОГО ХОЗЯЙСТВА
ECONOMICS OF CIVIL ENGINEERING AND MUNICIPAL ECONOMY**

ТОМ 4, НОМЕР 3, 2008, 167-174

УДК: 628.11:658.562:006.354УДК 332.12:65.015.25

МІСЬКА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Ю. В. Світлична

*Донбаська національна академія будівництва і архітектури
вул. Державіна, 2, м. Макіївка, 86123, Україна.*

E-mail: SvetlichnayaYuV@mail.ru

Отримана 6 вересня 2008, прийнята 17 вересня 2008

Анотація. У статті представлено аналіз з позиції системного підходу складових регіональної економічної системи. Визначено рівні регіональної економічної системи в таксономічній співвідлеглості – рівень регіону, рівень міста, рівень великих підприємств. Проведене докладне дослідження міста як категорії, включаючи теорії щодо виникнення міста, визначення системних ознак міста, а також надано визначення міської економічної системи за аналогією з трактуванням регіональної економічної системи, враховуючи територіальні відмінності як сукупність елементів, що пов'язані та взаємодіють в межах території міста, використовуючи природний та соціально-економічний потенціал для формування та розвитку системи продуктивних сил. Визначено принципи побудови міської економічної системи, розглянуто умови поділу міст на монофункціональні та поліфункціональні, досліджено роль міста у забезпеченні ефективного функціонування регіональної економічної системи.

Ключові слова: економічна система, регіон, місто, таксономічна підлеглість, територіальний розподіл праці, спеціалізація, містоутворюючі підприємства.

ГОРОДСКАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Ю. В. Светличная

*Донбасская национальная академия строительства и архитектуры
Ул. Державина, 2, г. Макеевка, 86123, Украина.*

E-mail: SvetlichnayaYuV@mail.ru

Получена 6 сентября 2008, принята 17 сентября 2008

Аннотация. В статье представлен анализ с позиции системного подхода составляющих региональной экономической системы. Определены уровни региональной экономической системы в таксономической соподчиненности – уровень региона, уровень города, уровень крупных предприятий. Проведено подробное исследование города как категории, включая теории относительно возникновения города, определения системных признаков города, а также предоставлено характеристика городской экономической системы по аналогии с региональной экономической системой, учитывая территориальные отличия как совокупность элементов, связанных и взаимодействующих в пределах территории города, используя естественный и социально-экономический потенциал для формирования и развития системы производительных сил. Определены принципы построения городской экономической системы, рассмотрены условия деления городов на монофункциональные и полифункциональные, исследована роль города в обеспечении эффективного функционирования региональной экономической системы.

Ключевые слова: экономическая система, регион, город, таксономическая соподчиненность, территориальное разделение труда, специализация, градообразующие предприятия.

CITY ECONOMIC SYSTEM AS CONSTITUENT OF THE REGIONAL ECONOMIC SYSTEM

Yu. V. Svetlichnaya

Donbass national academy of building and architecture

Derzhavina str, 2, 86123, Makeevka, Ukraine.

E-mail: SvetlichnayaYuV@maill.ru

Received 6 September 2008, accepted 17 September 2008

Abstract. In the article an analysis is presented from position of approach of the systems of constituents of the regional economic system. The levels of the regional economic system are certain in taxonomical hierarchy is a level of region, level of city, level of major concerns. The detailed research of city as categories is conducted, including theories in relation to the origin of city, determination of system signs of city, and also it is given description of the city economic system by analogy with the regional economic system, taking into account territorial differences as aggregate of elements, constrained and interactive within the limits of territory of city, using natural and socio-economic potential for forming and development of the system of productive forces. Principles of construction of the city economic system are certain, the terms of division of cities are considered on monofunctional and полифункциональные, the role of city is investigational in providing of the effective functioning of the regional economic system.

Keywords: economic system, region, city, taxonomical hierarchy, territorial division of labor, specialization, city-forming enterprises.

Вступ

В сучасній економічній літературі [1] таксономічна співвідповідність регіональної економічної системи передбачає, що найвищим її рівнем виступатиме економічний район, що в дослідженні застосовується як синонім регіону, на другому рівні – соціально-економічна територіальна система, початковим рівнем визначено функціонально-територіальну систему.

Аналіз досліджень та публікацій

Визначення ролі міста у економічних процесах, що відбуваються на рівні регіону, знаходило відображення в працях провідних вчених, основними з яких є Адамов Б.І., Амітан В.Н., Богачов С.В., Василенко В.М., Джабраїлов Р.А., Дробишевська Т.В., Лук'янченко О.О., Мамутов В.К., Мельникова М.В., Устименко В.А. Віднесення областей, промислових міст та районів до одного типу систем за сутнісними характеристиками свідчить про наявність аналогічних за змістом та різних за масштабами економічних процесів, що відбуваються на кожному рівні. На підтвердження виступає теза, за якою економіка розглядає місто як елемент системи народного господарства. Підпорядкованість та місце в загальній моделі побудови

регіональних економічних систем зумовлюється зазначеною в класифікації ознакою – адміністративно-територіальним розподілом держави. Оскільки рівень області в ході дослідження винесено як найвищий в структурі регіональної економічної системи, то до другого рівня за підпорядкуванням може бути віднесено саме рівень міста, що входить до складу регіональної економічної системи як, відповідно, «міська економічна система».

Мета статті

Метою статті є фіксація рівня міста як основної складової регіональної економічної системи, що забезпечує трансформацію ресурсів завдяки власній компактності та керованості.

Виклад основного матеріалу

Ретроспектива свідчить про більш глибокі історичні коріння міста, ніж регіону як територіального утворення. Наукові дослідження свідчать, що саме з містом по'язаний розвиток історії людства, оскільки місто завжди виступало як осередок промислового, культурного і наукового потенціалу [2, с. 93]. В давні часи місто (лат. *urbs*, нем. *burg*, франц. *cite*, англ. *city*,

от лат *civitas*) означало поселення, що укріплене огорою або валом від ворожого нападу [3, с.165]. Історично місто виступало центром різних видів діяльності – торгівельної, культурної, адміністративної, а починаючи з XIX століття – промислової. При цьому відомі випадки поєднання таких понять як місто та держава, що пов'язується дослідниками схожістю внутрішньої структурної побудови [4, с. 13]. В античні часи під містом розумілося співтовариство повноправних громадян разом з підвладною йому областю, що співпадає з поняттям держави [5]. Слід зазначити, що місто виступає як найпомітніший компонент територіальної організації суспільства. Економічна енциклопедія подає місто як територіальну концентровану форму зосередження різних сфер (матеріальної та нематеріальної) галузей і видів діяльності, а отже – і головної продуктивної сили та стилю життя. Для більш ефективного використання території міста з'явилося поняття міського простору, що ототожнює комплекс міських земель та їх використання у відповідності з цільовим призначенням. Типологія форм міста є різноманітною: компактні, багатоядерні, витягнуті (лінійні, полосові), роздроблені (вузлові, ядерні).

Визначаючи місто як населений пункт, що законодавчо віднесений державою до категорії міст, Дробішевська Т.В. фіксує зайнятість населення міст переважно у несільськогосподарських видах діяльності та зазначає, що сучасне велике місто представляє собою складний соціальний організм, економіко-географічний, архітектурний, інженерно-будівельний та культурний комплекс. При цьому основними критеріями віднесення поселень до числа міст в різних країнах виступають кількість мешканців, рівень розвитку адміністративної, торгівельної та фінансової діяльності [6, с.249]. В залежності від чисельності населення до малих міст відносять міста з населенням до 50 тис. осіб, до середніх – з населенням 50-100 тис. осіб, великих – 100-250 тис. осіб, крупних – 250-500 тис. осіб, найкрупніших – більше 500 тис. осіб, до міст-мільонерів належать міста, в яких кількість населення перевищує 1 млн. осіб. Розуміння масштабів є дуже важливим при розгляданні міста в контексті складової регіональної економічної системи, оскільки кількість

населення є одним з показників розвитку та зумовлює значення та роль міста в загальній системі.

Системні ознаки виділяє у визначенні міста Адамов Б.І., який трактує місто як складну відкриту соціально-економічну територіальну систему, що відзначається особливою природою та гомеостатичними властивостями. Місто як особливий вид великих складних динамічних систем наділяється такими ознаками як [7, с. 7-10]: «1. Наявність великої кількості елементів, що виконують різні функції. 2. Складність структури, динамічність поведінки елементів і системи в цілому, наявність складних взаємозв'язків між параметрами та елементами системи. 3. Нерегулярність впливу зовнішнього середовища і наявність стохастичності в поведінці системи. 4. Здатність системи в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем зберігати суттєві змінні у деяких заданих межах (гомеостаз), забезпечуючи тим самим рівновагу системи з зовнішнім середовищем. 5. Наявність підсистем ієрархічного і функціонального характеру, які мають власні цілі функціонування та розвитку».

Таким чином, місто трактується як «...первісний ланцюг територіального поділу праці, первинний осередок територіально-виробничих систем, елемент територіальної організації виробництва. З огляду на це, місто є способом організації поселення, певним результатом розселення. Населення міста є суб'єктом суспільних відносин, територіально вираженим елементом соціальної структури суспільства, а умови і спосіб його життя є найважливішим показником рівня соціального розвитку» [7, с. 11]. Адамов Б.І. вважає, що місто є складною соціально-економічною системою з великою кількістю складових елементів, поліструктурністю і багатофункціональністю, множинністю їх взаємодії, а також значенням і закономірностями функціонування й формування різних структурних ланцюгів.

Підтвердженням даної тези є визначення Мамотовим В.К. триєдиного характеру міста як соціально-економічної системи: «1. Місто як територіальна суспільна організація – громада – суспільне формування (ланка) в структурі громадянського товариства. 2. Місто як саморегульована адміністративно-політична одиниця

– ланка політичної структури держави. 3. Місто як ланка економіки, суб'єкт і об'єкт економічних відносин в різних іпостасях, ланка економічної системи».

На підтвердження системного характеру функціонування міста свідчить теза, пропонується в роботі Богачова С.В., Мельникової М.В., Лук'янченко О.О., що «...реалізація економічної функції міста здійснюється шляхом використання у господарських інтересах природного і соціально-економічного потенціалів» [8, с.9]. Розглядаючи місто як відкриту систему, визначено, що місто є сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, що наділені властивостями цілісності, ємерджентності та сталості. При цьому у якості системоутворюючих компонентів міста як економічної системи виступають фінансові, матеріальні та трудові ресурси [8, с.10-11]. Богачов С.В., Мельникова М.В. розглядають систему господарювання міста як систему, в якій функціонують та взаємодіють два взаємопов'язаних блоки: продуктивних сил та виробничих відносин. Блок продуктивних сил, на їх думку, включає матеріально-технічну базу галузей економіки, стан виробничих фондів, їх відтворення, використання трудових ресурсів, їх загальноосвітній та професійно-технічний рівень. Виробничі відносини структуруються за групами: соціально-економічні, організаційно-економічні та управлінські, серед яких саме соціально-економічні відносини виділені як найважливіші [8, с.15]. Слід зазначити, що виходячи з визначення регіональної економічної системи як великої за масштабами системи, місто слід віднести до складних систем, що знаходить підтвердження у наукових працях: «місто – це складна економічна система, що розвивається з урахуванням закономірностей ефективного розміщення виробництва, ринкової спеціалізації та комплексного розвитку, а також раціонального розподілу праці» [9, с.5]

Таким чином, оскільки основною відмінністю регіональної економічної системи від категорій «економіка регіону» та «господарський комплекс регіону» виступало саме урахування впливу територіальних, природно-екологічних факторів та кліматичних умов, то використання містом природного потенціалу виступає додатковим підтвердженням права на

існування категорії «міська економічна система».

На підставі дослідження поглядів вчених на визначення міста та системний характер процесів, що в ньому відбуваються, можна сформулювати визначення міської економічної системи за аналогією з трактуванням регіональної економічної системи, враховуючи територіальні відмінності.

Міська економічна система – це сукупність елементів, що пов'язані та взаємодіють в межах території міста, використовуючи природний та соціально-економічний потенціал для формування та розвитку системи продуктивних сил.

Формування міської економічної системи відбувається за тими ж принципами, що і регіональної: на підставі аналізу інформації про межі території, природно-екологічні фактори та кліматичні умови обирається спеціалізація міста, що зумовлює подальший напрямок використання ресурсо-виробничих факторів для функціонування економіки міста та господарського комплексу міста.

Вибір спеціалізації міста при формуванні міської економічної системи має своїм результатом розподіл міст на поліфункціональні та монофункціональні. Поліфункціональні міста у складі господарського комплексу міста мають різноманітні галузі народного господарства без превалювання будь-якої з них, що зумовлює рівномірний розподіл зайнятості населення у суспільному виробництві за галузями економіки. Монофункціональні міста у господарському комплексі мають домінування окремих галузей народного господарства, наслідком чого є нерівномірний розподіл зайнятого населення. Галузі спеціалізації мають містоутворююче значення, а їх розвиток має на меті підвищення ефективності функціонування та зумовлює відмінні риси міста [10, с. 178].

Слід наголосити на великій ролі міста, економічна функція якого полягає в участі у відтворювальному процесі відповідно до територіального розподілу праці та містить у собі створення передумов розвитку і розміщення продуктивних сил, забезпечення умов для виробництва продукції та послуг у необхідних суспільству обсягах та пропорції на підставі використання досягнень науково-технічного прогресу та підвищення ефективності суспільного виробництва.

Дослідження ролі міста в функціонуванні регіональної економічної системи зумовлюється існуванням міст–донорів, що передають у вищі бюджети коштів більше, ніж отримують у вигляді міжбюджетних перерахувань, та міст–реципієнтів, для яких характерним є зворотній процес [6, с.250]. Отже, в регіональній економічній системі місто виконує роль посередника між первинними ланками системи та вищим її рівнем, перетворюючи наявні ресурси системи у товари, послуги та фінансові потоки, що спрямовуються до рівня регіону, задовольняючи при цьому потреби місцевого населення.

На підтвердження обраної структурної побудови виступає думка, за якою «...в основі соціально-економічної системи знаходиться техніко-економічна структура, в її центрі – форма координації, відношення власності та відтворення, а в якості оточення – інституційно-правова та політична система» [11, с. 5]

При цьому слід зазначити, що роль міської економічної системи не обмежується трансформацією ресурсів нижчих рівнів в загальний результат вищого рівня. Міська економічна система, виступаючи основним функціональним ядром регіональної економічної системи, в силу власних зв'язків та спрямованостей покликана забезпечити оптимальний режим функціонування соціальної та екологічної систем, вирішуючи при цьому найважливіші питання, що постають перед населенням міста.

Міська економічна система як складна система характеризується великою кількістю зв'язків різної спрямованості. При цьому зв'язки, що спрямовані до верхнього рівня, передбачають трансферт платежів, міжбюджетні відносини та вироблення загального обсягу товарів та послуг; спрямованість зв'язків до нижнього рівня відбиває взаємовідносини між елементами складної системи, до якої належить міська економічна система.

Перетворення ресурсів на рівні міста досягається завдяки функціонуванню в його межах функціонально–територіальних систем – економічних підсистем початкового рівня, а саме – підприємств. З позиції економічного підходу місто «...представляє собою складну економічну систему з великою кількістю підсистем, що знаходяться між собою в тісному органічному

взаємозв'язку, в постійному русі та розвитку» [12, с.78].

Розподіляючи на складові поняття функціонально–територіальній системі, слід зазначити: має місце поєднання процесів, що відбуваються на певній території та характеризуються системними ознаками. При цьому функціонально–територіальні системами не є великими або складними системами, а виступають у якості простих систем, забезпечуючи функціонування вищого рівня у відповідності до основної ознаки системи – ієрархічності.

Активні трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці країни протягом останніх років, зумовлюють зростання ролі функціонально–територіальних систем за умови недостатньо ефективного управління на рівні міста. На сьогодні в багатьох містах України має місце ситуація, за якої спостерігається неузгодженість інтересів депутатського корпусу та адміністрації міста, наслідком чого виступає непрозорість розподілу наявних ресурсів та загальне гальмування темпів розвитку міста. В подібних умовах роль функціонально–територіальних систем як елементів складної системи значно зростає. При забезпеченні сталої виробничої діяльності, що реалізовується у випуску продукції та наповненні місцевих бюджетів, зайнятості населення та певного зниження соціальної напруги саме господарюючі суб'єкти, на думку Дробишевської Т.В., можуть виступати в ролі «...потенційних генераторів новітніх ідей» [13, с. 90].

При цьому найбільший інтерес для дослідження представляють великі підприємства, що наділені такою системовизначальною властивістю як здатність до самовідтворення. Великі підприємства як функціонально–територіальні системи виступають, в свою чергу, системоутворюючими елементами території [1, с. 43]. Під територією в даному випадку слід розуміти межі міста, як безпосередньо вищого рівня економічної системи. Прикладом функціонально–територіальних систем в науковій літературі називаються містоутворюючі підприємства, великі об'єднання підприємств, корпорації, міжгалузеві комплекси [1, с.45].

Вважається за доцільне ввести чіткі критерії визначення правомірності віднесення підприємств до функціонально–територіальних

систем. Базою для встановлення критеріїв може виступати Наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 20.10.2000 р. «Про затвердження Критеріїв, за якими пропонується відносити відкриті акціонерні товариства до тих, що мають регіональне значення» [73]. Вказаний документ представляє цінність для дослідження саме акцентуванням уваги на регіональному значенні підприємств, оскільки функціонально-територіальні системи, виступаючи ланкою міської економічної системи, розглядаються тим самим крізь призму їх значення для забезпечення функціонування економічної системи регіону.

Оскільки наведений нормативний документ стосується лише відкритих акціонерних товариств та містить певні виключення, то має сенс застосування лише в частині критеріїв, не враховуючи його вузьке спрямування на акціонерні товариства. Таким чином, до функціонально-територіальних систем, слід віднести підприємства, що відповідають наступним критеріям: підприємство займає монопольне становище на регіональному ринку товару, який має соціально-економічне значення для регіону, а географічні межі ринку охоплюють територію області або більшу її частину; підприємство є містоутворюючим в місті обласного або районного підпорядкування; 50 і більше відсотків виробленої продукції підприємства реалізується у межах однієї або кількох суміжних областей.

Слід зазначити, що віднесені до функціонально-територіальних систем містоутворюючі підприємства, великі об'єднання підприємств, корпорації, міжгалузеві комплекси, в переважній більшості відповідатимуть вказаним критеріям. Решта підприємств, що не відповідає критеріям, повинна розглядатися як контрагенти, що функціонують в межах міського господарського комплексу.

Отже, виходячи з попереднього визначення міста та ролі міської економічної системи, а також базуючись на визначених критеріях віднесення підприємств до функціонально-територіальних систем, можна виділити наступні рівні, що формують склад та структуру регіональної економічної системи: перший рівень – регіональна економічна система; другий рівень – міська економічна система; третій рівень – функціонально-територіальна система.

На підставі використання наявних ресурсів в межах регіональної економічної системи відбувається підпорядкування тривірневої структури. Рух результатів виробництва здійснюється від меншого елемента до більшого: від функціонально-територіальних систем, у якості яких розглядаються великі корпоративні структури, до міської економічної системи, а далі – до регіональної економічної системи в цілому. Загалом наведене підпорядкування покликано вирішувати велику кількість складних питань, пов'язаних з функціонуванням регіональної економічної системи в цілому, шляхом розподілу повноважень на кожному з її рівнів.

Висновок

Виявлений склад регіональної економічної системи має на меті досягнення найоптимальнішого результату при найбільш раціональному використанні ресурсів, що має прояв у синергетичному ефекті. Наслідком синергетичного ефекту є підвищення ефективності функціонування всіх рівнів економічної системи – рівня міської економічної системи з функціонально-територіальними системами в її складі та рівня регіональної економічної системи відповідно.

Література

1. Василенко В.Н. Архитектура регионального экономического пространства: Монография/ НАН Украины. Ин-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2006. – 311 с.
2. Джабраїлов Р.А. Асоційований розвиток територіальних громад як запорука стабільності держави // Економіка і право. – 2006. - №3. – С. 92-98.
3. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. – Москва: ООО «Издательство «Эксмо», 2003. – С.533.
4. Устименко В.А. Деякі правові аспекти управління районами у містах // Правничий часопис Донецького державного університету. – 1998. - №1 (2). – С.12-14.
5. Богачов С.В., Мельникова М.В. Дослідження еволюційного розвитку міста в контексті формування наукових засад містознавства // Економіка і право. – 2006. -№2 (15). - С.26-30.
6. Дробышевская Т. В. Основы городской политики: Монография/ НАН Укр. ІЭПИ. – Донецьк: Юго-Восток,ЛТД, 2005. – 269 с.
7. Адамов Б. І. Організаційно-економічні основи управління розвитком міст. – К.: Грот, 1998. – 216 с.

8. Богачов С.В., Мельникова М.В., Лукьянченко А.А. Проблемы теории и практики развития городской хозяйственной системы. Монография. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006.-381 с.
9. Богачев С.В., Мельникова М.В. Проблемы формирования методологических основ градостроения // Экономика и право. – 2006. -№1 (14). - С.5-9
10. Кабанова О. Соціальна складова шахтарських міст (теоретичні аспекти) // Регіональна економіка. – 2002. - №1. – С.177-183
11. Василенко В.М. К вопросу о классификации региональных экономических систем // Экономика і право. – 2006. - №3, С. 5-12.
12. Актуальные социально-экономические проблемы регионов России: Сб. ст. / РАН. Центр экономико-мат. ин-т; Под ред. В.Л. Макарова и др. – М., 2005. – 157 с.
13. Дробишевська Т.В. Інституційний механізм розвитку міста // Економіка і право. – 2006. - №3.– С. 88-92.

Світлична Юлія Володимирівна – асистент кафедри економіки підприємства Донбасівської національної академії будівництва і архітектури. Науковий напрямок: підвищення ефективності функціонування регіональної економічної системи.

Светличная Юлия Владимировна – асистент кафедри економіки підприємства Донбасської національної академії будівництва і архітектури. Науковий напрямок: підвищення ефективності функціонування регіональної економічної системи

Svetlichnaja Julia Vladimirovna – an assistant lecture at the department of Economy Enterprises of the Donbas National Academy of Civil Engineering and architecture. Scientific researches: increase of efficiency of functioning of the regional economic system.